ELVIRA WERKMAN

De man op de dijk

Het grenzeloze verhaal van de grauwe kiekendief

KNNV Uitgeverij
2020

Voor de man, zijn trouwe hond en de dansende vogels

© 2018 Elvira Werkman en KNNV Uitgeverij
3e herziene druk, 2020
ISBN 978 90 5011 760 9
NUR 435
www.knnvuitgeverij.nl
www.elvirawerkman.nl

Illustraties Gaudia Landman
Bureauredactie Jeannette van Leeuwen
Vormgeving Sander Pinkse Boekproductie
Omslagbeeld Elvira Werkman (CC-polder, Dollardkwelders) en Ben Koks (grauwe kiekendief, India)

Natuur ontdekken en beleven
KNNV Uitgeverij is dé uitgever van informatieve boeken over natuur & duurzaamheid. Je vindt bij ons inspirerende boeken op het gebied van Groene Lifestyle, Kind & Natuur, Wildlife & Reizen en Filosofie & Wetenschap. Daarmee geeft de uitgeverij waardevolle kennis door aan een breed publiek. Zo dragen we bij aan de bescherming van de Nederlandse natuur én aan het plezier dat je eraan beleeft.

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, microfilm, fotokopie of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.
No part of this book may be reproduced in any form by print, photocopy, microfilm or any other means without the written permission from the publisher.

Inhoud

Grenzeloos 7

DEEL I
Hoe het begon – grauwe kiek in vogelvlucht en pionieren in de polder 9

1 De ontdekking van de akkers 15
2 De mannen van de drogerij 24
3 Stille vogels in een boerenwereld 29
4 Subtiele nesten, robuuste bescherming 37
5 Yin en Yang 42
6 Afdalen in de braakbal 50
7 De eindeloze vlaktes bij de Pekela's 64
8 Aagtje & Geuko ten Have, het verhaal van de Fennaheerd 72

DEEL II
De vogels achterna – reizen, wetenschap en ontdekkingen 79

9 Volg de vogel 83
10 De eerste reis, van Niamey tot Zinder 90
11 Het dorp van de tovenaars 96
12 'Repeated journeys' 102
13 Gouden regels, gevaren en duizenden kieken 106
14 Het sociale netwerk van een kiekendief 116
15 Wat eet een kiekendief in de Sahel? 121
16 De woeste hoogvlaktes van Marokko 128
17 Vogels vangen tussen Rusland en Engeland 133

DEEL III
Akkerbouwgebieden en kansen voor natuur 141

18 Boer Haanstra, Flevoland 145
19 Veranderingen in de landbouw 151
20 De weg naar de vogelakkers 168
21 Een lucratieve samenwerking 173
22 Graan voor gorzen, kansen in Vlaanderen 176
23 Boer Peter Harry wil een andere landbouw 192
24 De onstuimige kiek uit het oosten 201

Epiloog – Onverwoestbare dromen 213

Dankwoord 227

Beknopte literatuurlijst 231

Grenzeloos

op de hoge deltadijk
tuur ik gespannen
– wellend water op mijn lijf –
naar een groen tapijt: luzerne,
uitgerold langs poldersloten
lange linten in de klei,
ooit voeren hier de vissersboten,
nu liggen akkers zij aan zij;

achter mij de ruige kwelder
dollardgeuren basiskleuren,
zilt dat aanschurkt tegen zoet;
verlangend vorsend naar mijn liefde
die hier ergens broeden moet;

dan opeens waar ik op hoopte,
soepel zwevend, flegmatiek,
in de glazen van mijn kijker
vliegt de koninklijke kiek;

met dat ene nest begint
mijn hartstocht
voor dat intrigerend beest,
ik heb zijn raadselen en reizen
vanaf dat moment bemind,
maakte kennis met zovelen,
kiekenleven werd een feest,
ben in boerenkeukens, verre oorden,
zelfs in Afrika geweest;

naast gevoelens van succes,
schrijnen zielenpijn, tristesse;
zo is met boeren, bobo's
te vaak kansloos overlegd;

ik heb het zelf voorzegd:
wie van de bierkaai ruim wil winnen,
moet met de moed der wanhoop
steeds opnieuw beginnen;

ik ga verder buiten grenzen
van ons overvolle land:
waar vaste waarden
wijken voor belangen,
dodelijk voor mijn verlangen
om te slagen, niet te falen
in het beschermen van de kiek;

want die kiek staat voor iets groters,
voor natuur in brede zin,
en die lijdt verschrikkelijk,
staat voortdurend in de min;

zoals de kiek vliegt in seizoenen,
heen en weer zijn routes vindt,
zal ik elders rusteloos zoeken
naar wat mens en kiek verbindt.

Alfred van Hall

DEEL I

Hoe het begon – grauwe kiek in vogelvlucht en pionieren in de polder

DE MAN OP DE DIJK

CC-polder, juni 1990

Stel je voor: een man, een Groningse zeedijk, met enerzijds akkers, anderzijds kwelders. Zilte geuren in een trillende lucht. Zweet drupt langs zijn voorhoofd, het voelt als 30 graden. Vrijdagmiddag, 29 juni 1990. Half Nederland hangt op een terrasje of bij het zwembad. Maar deze rijzige man niet. Hij loopt hier met laarzen aan en een verrekijker om zijn nek. Omdat hij niet anders kan. Nieuwsgierig. Er gingen geruchten, er was iets gezien. Mogelijk broedgeval. Met samengeknepen ogen tuurt hij over de akkers. De lucht trilt boven de Carel Coenraadpolder, een van de Dollardpolders in het uiterste noordoosten van Groningen. Sommigen noemen die polders het leegste, het meest afgelegen gebied van Nederland. Maar hoezo leeg? Het barst hier van de vogels. Onder aan de dijk, tegen het hek, vliegt een zangvogel af en aan met voedsel in zijn snavel. Een paapje met een nest. Voor dat nest komt de man niet, maar leuk is het zeker. Iets verderop zit een 'rinkelende sleutelbos': een grauwe gors. Dan verplaatst hij zijn blik weer, over de akkers. Niks. Zou het dan toch loos alarm zijn? Iemand met te veel fantasie?

Net als de man na twee uur wachten weer in zijn auto wil stappen, ziet hij iets aankomen. Daar in de verte vliegt iets. Hij pakt zijn verrekijker en focust. Een sierlijke vogel, trage slag, smalle grijsblauwe vleugels met vier 'vingers' en een ragfijne zwarte streep. Ja, het is echt, hij vergist zich niet: een grauwe kiekendief! Zijn hart gaat sneller kloppen. Dus toch. Bewonderend blijft hij de flegmatieke vleugelslag van de grauwe kiek met zijn kijker volgen. Een tengere roofvogel, de kleinste en sierlijkste van alle kiekendieven.

Hij zag zijn eerste ooit in de jaren zeventig, bij de Burchtkamp in Flevoland, destijds nog hét bolwerk van grauwe kieken in Nederland, maar de laatste jaren ging het steeds verder bergafwaarts met de soort als broedvogel. De meeste vogelexperts hadden hem al uit de boeken gegumd. Twee broedpaartjes in Flevoland en een laatste paar in de rietgraszone van het

Zuidlaardermeer, dat was het treurige restant van een soort die ooit in iedere provincie op de hei of in de duinen broedde.

De man tuurt door zijn kijker. De grauwe kiek, een mannetje, dwaalt naar de rand van een luzerneveld. Luzerne, een frisgroene plant die de oude Grieken en Romeinen al verbouwden als voer voor hun vee. Snel duikt het mannetje naar beneden. Even later komt hij weer de lucht in, nu met een muis in z'n poot. Hij vliegt ermee terug naar het midden van de akker, roept een paar keer een ijle kreet en plots verschijnt een tweede vogel in beeld, opvliegend uit het gewas. Een vrouwtje! Ze cirkelen in de lucht, hij boven, zij onder, zo'n twee meter ertussen, en dan... pats. Prooioverdracht. Hij laat de muis vallen, zij vangt hem feilloos op met haar poten omhoog gekeerd. Typerend voor kiekendieven.

Dan slaan de raderen in het hoofd van de man aan het werk. Een man en een vrouw, dat betekent een nest. Nog nooit eerder vertoond in een akker. Of in ieder geval: niet eerder ontdekt. Hij weet als geen ander dat slechts een handjevol vogelaars systematisch in akkers kijkt. En hij weet ook: een nest in een akker, dat gaat geheid mis, want die luzerne wordt binnenkort gemaaid. Zijn handelen daarna is puur instinctief. Langs een rijtje bomen loopt hij het perceel in, breekt in het voorbijgaan een tak van een es af, en beent met grote passen richting de plek waar hij meende het vrouwtje naar beneden te zien duiken. Zodra hij op een meter afstand van het nest is, vliegt plotseling vlak voor zijn neus het vrouwtje op. Zijn hart slaat een slag over! En dan, voorzichtig dichterbij, liggen daar drie hagelwitte eitjes op een slordig sprietenbedje, vlak voor hem op de grond. Hij steekt de essentak er een meter naast, bij wijze van markering, maakt dat hij het perceel uitkomt en denkt bij zichzelf: dat ik dit nog mag meemaken, een bijna uitgestorven Nederlandse broedvogel hier in de Oost-Groningse akkers.

Aan de rand van het perceel, onder aan de dijk, staat het huis van de heer Kuiper. De man belt aan en vraagt of de grond van hem is. Kuiper schudt zijn hoofd: "Het is van akkerbouwer Remco van Wieringen, die woont 2 kilometer verderop. Hij heeft een contract met drogerij B.V. Oldambt in Oostwold, die beheert het. Volgens mij gaan ze morgen of overmorgen maaien. Ik zou maar opschieten als ik jou was, anders maaien ze het nest mee."

En het is vrijdagmiddag. De man stapt in zijn oude Visa – een opgevoerde 'lelijke eend', zoals hij zelf vaak grappend zegt – en rijdt met gezwinde spoed naar Oostwold.

Als hij aan komt rijden over de Langeweg in Oostwold, net buiten het dorp, met links en rechts akkers zover hij kijkt, wijst een rookpluim als een kronkelige, dikke vinger de weg naar de drogerij. De man parkeert zijn kleine Visa tussen het kantoorgebouwtje en de fabriek en stapt naar binnen. De opzichter hoort hem binnenkomen, met de woorden "Grauwe kiekendief!" De man legt uit dat hij een nest van een zeer zeldzame vogel heeft gevonden in een akker met luzerne. Wat gaat er met die luzerne gebeuren?

"Ja, we gaan daar maandag maaien. Wat wil je ermee?" zegt de opzichter.

De vogelman stelt voor om een vlak van 40 bij 40 meter rondom het nest te laten staan.

"Maar dat kost ons geld!" sputtert de opzichter.

De man, met landbouwschool op zijn cv, had al uitgerekend wat dat zou kosten: "Dat kost jullie ongeveer 25 cent."

De maandag erop wordt het perceel luzerne gemaaid. Een trapeziumvormige pluk van 40 bij 40 meter gloort midden in het kale perceel, als de maaier klaar is.

En zo begint het.

Grauwe Kiekendief.
(Circus pygargus, Busard Montague, Montague's Harrier, Wiesenweihe, Lytse Hoanskrobber.)
Mannetje: Blauwgrijs, als de volgende soort (blauwe kiekendief, red.), maar met een zwarte dwarsband op de middelste vleugeldekveeren. Staartdekveeren niet zoo zuiver wit. 45 cM.
Wijfje: Bruin, onderzijde licht met donkere vlekken, van de volgende soort moeielijk te onderscheiden, de slagpennen 2, 3 en 4 met ingesneden buitenvlag; 48 cm.
Komt in April en zwerft nog laat in 't najaar rond. Broedt zoowel in heiden en duinstreken als in moerassen (in 't Naardermeer, maar niet geregeld), veel op de Wadden-eilanden.
Nest op den grond, van riet en gras, soms haast niet anders dan een kuiltje in 't zand; 4–6 eieren, blauwachtig wit, zelden met bruine vlekjes. 4.2 × 3.4 cm.

– *Het Vogelboekje*, Jac. P. Thijsse, 1912

1

De ontdekking van de akkers

Niet het leven van een garnaal die zich laat meevoeren met het getij, maar een vogel die weet wat te doen als de opwaartse wind langs steile kliffen een voordeel in plaats van een nadeel blijkt te zijn.
– Ben Koks, 2017

De man op de dijk is Ben Koks. Een bijna twee meter lange man, met in de jaren negentig nog peper-en-zoutkleurig haar en een stotterende manier van spreken. Een stotteren waarmee hij – in combinatie met zijn enthousiasme en het vuur in zijn helderblauwe ogen – veel gedaan kreeg in de jaren na de vondst van dat ene nest. Die vondst bleek niet alleen een kantelpunt voor de grauwe kiekendief, ook heeft het zijn eigen leven onomkeerbaar veranderd. Had hij vijf minuten korter op die dijk gestaan en de grauwe kiekendief gemist, tja, het blijft speculeren hoe zijn leven er in dat geval vandaag de dag uit had gezien. Was die zoon van een timmerman dan misschien een brave ambtenaar geworden, met werkdagen van negen tot vijf en een degelijke pensioenopbouw? Medewerker van het Groninger Landschap? Of een keuterboer op het Franse platteland, met een rommelerf, wat beesten en de rijkste vogelakkers? Eén ding lijkt zeker: hij was dan niet de oprichter en bezieler van stichting Werkgroep Grauwe Kiekendief geworden. En de grauwe kiekendief had vermoedelijk stilletjes via de achterdeur ons land verlaten. Over de grauwe kiekendief later meer, maar eerst: wie is Ben Koks, die ondertussen allang zijn stotteren is kwijtgeraakt, maar zijn wilde – inmiddels zilverwitte – haren beslist niet?

De vogelman sliep als kind op een tochtige zolder waar de vogels vrij in en uit vlogen boven zijn hoofd. Een dromerig kind, dat zowel op school als thuis vaak de wind van voren kreeg. Een kind dat graag met zijn neus in de boeken dook en zich liet meezuigen in avonturenverhalen. Hoe span-

nender, hoe beter. Met altijd de vogels dichtbij, daar boven zijn bed. Zijn oma zag de natuurromanticus in hem en gaf hem voor zijn tiende verjaardag een vogelboekje. Een gouden greep. Urenlang trok hij er dagelijks op uit, buiten schooltijd, om vogels te kijken in de kale Noord-Hollandse polders.

Als jongetje van 14 wist hij een roeibootje te ritselen, zodat hij geregeld naar een eilandje kon varen in de buurt van Oudkarspel. Hij had gehoord dat daar een groep ransuilen sliep, in een moerasbosje. En inderdaad, een stuk of 40 ransuilen zaten er bij elkaar. Die ransuilen fascineerden hem, en hij wilde weten wat ze aten. Stapels braakballen sleepte hij er vandaan, om ze vervolgens thuis aan de keukentafel uit te pluizen op de uitgespreide pagina's van het *Noord-Hollands Dagblad*. Een eindeloze hoeveelheid kaakjes peuterde hij uit de pluizige substantie en met de fameuze gids uit 1962 van A.M. Husson in zijn hand, *Het determineren van schedelresten van zoogdieren in braakballen van uilen*, wist hij te achterhalen van welke muizensoorten ze waren geweest. Al snel had hij door dat er ook vogeltjes in zaten, maar al die kleine veertjes, breng die maar eens op naam. Totdat hij er een keer resten van een ontsnapte grasparkiet in vond. Zijn hart jubelde bij het zien van de azuurblauwe veertjes. Grasparkieten vond hij maar schreeuwlelijken: wat hem betreft gerechtigheid als ze eindigen als maaltijd van een ransuil.

Hij was druk met de vogels, maar wilde eigenlijk boer worden en volgde daarom de middelbare landbouwschool in Alkmaar. Ondertussen bleven de vogels hem bezighouden. Terwijl menig leeftijdgenoot op zijn Zündapp door de polder sjeesde, zich vermaakte met bier en uitgaansleven, ging Ben liever op zondagochtend vogels kijken in natuurgebied Boomerwaal, tussen Waarland en Oude Niedorp. Zijn favoriet was de waterral en één keer zag hij er zelfs een otter in de winter. Het moet een van de laatste zijn geweest in de kop van Noord-Holland op dat moment. Ook onderzocht hij witgatjes aan de slootkant en schreef er zijn eerste rapport over, in februari 1986. Gestencild met handgetekende kaartjes en op de moerasgroene voorkant prijkt de titel: *Witgatjes in de Groetpolder. Over het voorkomen van het Witgatje in de Groetpolder.* Hij begint dit rapport met: 'Het is voor de meeste vogelaars weinig aantrekkelijk om in het binnenland steltlopers te gaan tellen. Vooral de kust, maar ook gebieden als bijvoorbeeld de Oostvaardersplassen zijn doorgaans plaatsen waar veel meer is te zien.' Dit is typerend voor Ben: hij zoekt graag plekken en onderwerpen op, waar anderen hun neus voor ophalen of wat misschien niet eens bij

andere vogelaars opkomt om te bestuderen. Zo ook de akkervogels later. Want welke vogelaar kijkt er nu in akkers?

Na de middelbare landbouwschool stoomde hij door naar de landbouwhogeschool, het Van Hall Instituut in Groningen, halverwege de jaren tachtig. Ook in Groningen ging hij fanatiek verder met de vogels. Vanaf 1985 draaide hij dankzij enthousiaste biologen als Jan Beekman en Hans Esselink volop mee in de Zwanenwerkgroep van vereniging Avifauna Groningen. In die jaren voorzag hij in totaal zo'n 2200 knobbelzwanen van een ring, waarmee ze later herkend konden worden. Hij zag alle uithoeken van Groningen en legde toen al de eerste contacten met boeren. Ook leerde hij andere biologen kennen. Zo kwam hij via Jan Beekman in contact met Trinus Haitjema uit het Friese Koudum, met wie hij daarna tien jaar lang in de wintermaanden – van half oktober tot half maart – in zowel Nederland als Duitsland achter kleine en wilde zwanen aanging, om ze te vangen en van een kleurmerk te voorzien. Toen de allereerste satellietzender als een spionagerugzak op een kleine zwaan werd gebonden, was Ben erbij. Leerzame jaren.

Jammer vond hij het wel dat al die verzamelde kleine zwanengegevens lange tijd geen serieuze wetenschappelijke studies en publicaties opleverden. Pas recent, in 2017, stond er een mooi verhaal in het ornithologische tijdschrift *Ibis*, waarin de gegevens zijn verwerkt. Zijn die ruim 500 kleine zwanen niet voor niets gevangen. Want dat ben je in feite verplicht naar de vogels toe als je ze een ring of een zender meegeeft, vindt Ben.

Overigens vond en vindt vanuit het Nederlands Instituut voor Ecologie (NIOO) ook onderzoek naar kleine zwanen plaats. Toen het NIOO hiermee begon (eind jaren negentig) gingen Bart Nolet en Marcel Klaassen weleens met Ben en de zwanenwerkgroep mee met vangen, om de fijne kneepjes onder de knie te krijgen. Interessant detail is dat Raymond Klaassen – nu medewerker van Werkgroep Grauwe Kiekendief – in 2006 namens het NIOO in Groningen promoveerde op het leggen van dwarsverbanden tussen kleine zwanen en fonteinkruiden. Een onderzoek dat overeenkomsten vertoont met zijn huidige onderzoek naar gezenderde grauwe kiekendieven, ruigpootbuizerds en velduilen, die alle hun kostje bij elkaar moeten scharrelen op hotspots met muizen. Een ander interessant gegeven is dat Raymond in 2015 de prestigieuze Herman Klompprijs ontving, een prijs die 'de man op de dijk' in 1995 uitgereikt kreeg.

Ben stopte op een gegeven moment met het zwanenwerk. In 1986 was hij vader van een prachtige dochter geworden, hij wilde meer tijd

voor haar vrijmaken. Twee volle veldseizoenen draaien binnen een jaar – zomers kiekendieven en 's winters zwanen – werd op den duur wat te gortig, ook voor de altijd energieke vogelman.

Ondertussen kwamen de akkervogels voor het eerst in beeld, zo eind jaren tachtig. Ben is een man die vogelwaarnemingen verzamelt als dierbare foto's in een fotoalbum, nieuwsgierig is naar het onbekende en zo aan zijn afstudeerstage begon in 1989 bij de provincie Groningen om voor het eerst akkervogels te bestuderen. Onder de hoede van Kees van Scharenburg, die daar sinds 1979 werkte als ecoloog op de afdeling Natuur en Landschap. Er was een akkervogelproject gestart, waarover Van Scharenburg vertelt: "Voor het eerst gingen we systematisch die akkers in om naar vogels te kijken. Hartstikke spannend, want het waren nog maagdelijke gebieden, we wisten er heel weinig van."

In de jaren zeventig was er hier en daar al wat in akkers geïnventariseerd op het gebied van natuur, fysische geografie, vegetatie en broedvogels in het kader van het Integraal Structuurplan Noorden des Lands, maar dat was meer steekproefsgewijs. Wel gaven die inventarisaties al een indicatie dat akkers bijzonder zijn voor vogels. Zo waren de grote aantallen kwartels en patrijzen in Oost-Groningen verrassend. En veldleeuweriken en gele kwikstaarten waren in die tijd zó talrijk, dat ze niet 'vlakdekkend' geteld werden, want dat zou te veel tijd kosten. Iets wat je je nu bijna niet meer kunt voorstellen.

De inventarisatie van de Groningse akkers, waar Ben aan meewerkte tijdens zijn afstuderen, resulteerde april 1990 in het rapport *Akkervogels in Groningen*, waarin treffend staat beschreven wat boerenlandvogels eigenlijk zijn: vogels die oorspronkelijk afkomstig zijn van steppes. Graanakkers met akkervogels lijken op *tallgrass prairies* en graslanden met weidevogels op *shortgrass prairies*. Onze landbouwgebieden kun je dus beschouwen als cultuursteppes.

En net als de grote, ogenschijnlijke leegte van steppes sommige mensen afschrikt, zo geldt dat voor akkers ook. Alco van Klinken, destijds werkzaam bij de Milieufederatie, later de provincie Groningen, schrijft in de inleiding van dat rapport: *Veel mensen zullen zich afvragen hoe vogelaars erbij komen om de Groninger akkerbouwgebieden te gaan inventariseren. Voor dit afwijkende gedrag is een aantal redenen aan te voeren: […] over broedvogels in akkerbouwgebieden is nog maar weinig bekend, de 'leegte' van deze gebieden heeft tot nog toe veel vogelaars afgeschrokken en doen kiezen voor 'leukere' gebieden.*

Daarnaast geeft Van Klinken aan dat akkerbouwgebieden een belangrijk leefgebied voor flora en fauna vormen, aangezien ze 64 procent van de oppervlakte van Groningen beslaan. En er staan op dat moment grote veranderingen te gebeuren op het gebied van de landbouw.

Het Oldambt staat bekend als de graanschuur van Nederland: de zware Dollardklei is uitermate geschikt voor de teelt van de zwaarste granen, jaar in, jaar uit, zelfs zonder bemesting. Samen met het zuidelijker gelegen Westerwolde en de Groninger Veenkoloniën behoort het Oldambt tot de regio Oost-Groningen. Zand versus klei. In vroeger tijden een streek van turfstekers, arme keuterboertjes en landarbeiders, en hoe dichter je bij de Dollard kwam, des te rijker de herenboeren op de klei, de 'dikke boer'n'. Rijk, én machtig in de provinciale politiek. Ergens bij Meeden/Muntendam ligt de grens, daar is de overgang van dalgronden – zand waar het veen is afgegraven – naar klei, met de prachtige, statige herenboerderijen nog altijd zichtbaar. Hoewel niet altijd meer in de beste staat, helaas. Vergane glorie. Journalist Frank Westerman schreef er zijn succesvolle boek *De Graanrepubliek* over. Over de opkomst en aftakeling ervan. Een boek waarin voormalig landbouwminister Sicco Mansholt in 1994 al erkent dat het ecologisch evenwicht in de landbouw hersteld moet worden. "Het is in het belang van de boer dat zijn bedrijf zo draait, dat hij weet dat zijn kinderen en kleinkinderen ook nog boer kunnen zijn." Hij ziet als model voor de toekomst een gemengd bedrijf met zijn eigen gesloten kringloop, voedergewassen voor de dieren en stalmest die de grond verrijkt. Eigenlijk zoals de 'keuterboertjes' het vroeger ook deden. "En anders moet de Groninger akkerbouwer de boel verkopen en een failliete sovchoz overnemen, ergens in Rusland." Volgens Mansholt is sowieso de helft van alle cultuurgrond in Nederland overbodig. Die gebieden kunnen wat hem betreft onder water gezet worden of teruggegeven aan de natuur. Mansholt sprak die woorden in 1994, maar dat is precies wat in 1990 in feite al gebeurde met een opgelegde maatregel van de Europese Unie. Veel boeren kregen, vanwege een graanoverschot in heel Europa, tijdelijk Europese subsidie om hun akkers te laten verruigen in plaats van granen op hun vruchtbare kleigrond te verbouwen. Kranten berichtten in die tijd dat de helft van het landbouwareaal in Europa rustig kon verdwijnen zonder dat de voedselvoorziening in gevaar kwam.

In 1990 tot 1992 lag zo'n tienduizend hectare braak in de hele provincie Groningen. Boerenorganisaties hielden de hoop levend dat er op termijn oplossingen zouden komen om de sector uit het slop te trekken, bijvoorbeeld met andere teelten of nieuwe agrarische mogelijkheden. Maar ondertussen borrelden de eerste ideeën op om daadwerkelijk delen onder water te zetten – later leidend tot de ontwikkeling van Blauwestad, een grote nieuwbouwwijk met luxueuze villa's aan het water – en ook dachten bestuurders aan een groot bebossingsplan in Oost-Groningen. 'Zonde van de landbouwgrond' was een algemene opvatting onder de boeren. Westerman schrijft in *De Graanrepubliek* zelfs: 'De psychiaters ontdekten begin jaren '90 op het Groninger platteland een alarmerend hoog zelfmoordcijfer.' Waarbij gezegd moet worden dat de provincie Groningen zich doorgaans in de provincie top 5 weet te handhaven als het gaat om het jaarlijkse aantal zelfdodingen. Een provincie van extremen: de streek met de meeste aardbevingen, de hoogste werkloosheid, maar ook de mooiste vergezichten, graanvelden met een 'golden raand' en de meeste grauwe kiekendieven en veldleeuweriken.

En zo leverden de verruigde akkers in de jaren negentig ook de nodige extremen. De vogelaars en andere natuurliefhebbers konden hun geluk niet op in het vogelparadijs dat braaklegging heette.

Ben Koks vertelt vol enthousiasme, in zijn gebruikelijke rappe tempo: "De braaklegging was een onvoorstelbare aanzwengelmachine van rare gebeurtenissen. Enorme aantallen leeuweriken, broedende velduilen, blauwe kiekendieven, vele roodpootvalken. Verbazingwekkende dingen. Dat alles moest natuurlijk systematisch geteld worden. Dus waren we elke veertien dagen met een man of vijf in de Dollardpolders te vinden. En dan kwamen we thuis met lijstjes van tientallen ruigpootbuizerds, buizerds, velduilen en meer dan honderd torenvalken. Buizerds broedden hier begin jaren negentig nog nauwelijks, ze zaten meer op de Veluwe en in de Drentse bossen. Ook vonden we een slaapplaats van ransuilen, niet met 5, 6 of 12 beesten, nee: tientallen bij elkaar! En in een graanopslag in de Carel Coenraadpolder zaten 20 kerkuilen. Niet gek, want de muizen klommen er tegen de muur omhoog, dat was een gedekte tafel voor die uilen. En ik verzamelde braakballen, waar natuurlijk het beeld uit naar voren kwam: dit is een totale orgie van veldmuizen. Dat was wat er aan de hand was."

En met die 'orgie van veldmuizen' begin jaren negentig werd de braaklegging het geluk van de grauwe kiekendief, ook in onze buurlanden en

andere delen van Europa. Plotseling werden de landbouwgebieden een toevluchtsoord, als smeltende ijsschotsen waaraan een laatste ijsbeer zich vastklampt.

De grauwe kiekendief moet ooit een veel voorkomende vogel in ons land zijn geweest. Hoewel exacte aantallen niet bekend zijn, valt uit de literatuur van dik honderd jaar geleden in ieder geval af te leiden dat het een 'niet zeldzame' vogel moet zijn geweest, die in alle provincies broedde. Zo is er een naslagwerk uit 1897, *Aves Neerlandicae*, van de hand van 'eerelid van het Algemeen Duitsch Ornithologisch Gezelschap te Berlijn' Mr. Herman Albarda. Zijn 151 pagina's tellende vogelboek, destijds te koop voor de prijs van f1,50, werd door niemand minder dan Jac. P. Thijsse aangeprezen in het tijdschrift *De Levende Natuur* als zijnde een 'allerbelangrijkste uitgave'. Deze Mr. Albarda schrijft over de 'Aschgrauwen kuikendief': *Nestelt niet zelden in opene bosschen en in de duinen. Broedende gevonden in Noord- en Zuid-Holland, Noord-Brabant, Gelderland, Overijssel, Drente en Friesland.*

Elf jaar later, in 1908, voegde Mr. baron Snouckaert van Schauburg in zijn *Avifauna Neerlandica* nog eens twee provincies aan het lijstje van Albarda toe: *Ik voor mij heb de soort (pygargus pygargus (L.)) in den broedtijd niet anders aangetroffen dan op de heide. Zij broedt bij ons in bijna alle provinciën; bij de door Albarda opgegevenen kunnen Utrecht en Limburg worden gevoegd. Broedt ook op Terschelling, Ameland, Schiermonnikoog in de duinen.*

Een soort van onder andere heide dus – in die tijd feitelijk ook boerenland – en we weten allemaal wat er de afgelopen honderd jaar met die woeste gronden is gebeurd: voor het merendeel ontgonnen. En de andere broedgebieden, de duinen en Waddeneilanden? Ook die natuurgebieden zijn de afgelopen eeuw sterk veranderd. Zo ging het met deze sierlijke roofvogel bergafwaarts, van – naar zeer grove schatting – 500 tot 1000 paar in 1900–1930, tot 250 paar in 1950, 50 paar in 1980 en minder dan 10 tot begin jaren negentig. Wegens gebrek aan geschikte broedgebieden. Totdat de vogel ineens de akkers ontdekt en zichzelf als het ware opnieuw uitvindt.

Kort daarvoor, in 1988 schreef Gerard Ouweneel in het tijdschrift *Vogels* nog het artikel *Grauwe Kiekendief exit?*. Daarin het volgende fragment:

Wie ooit hoogzomer boven een wijde tarwekavel een grauwe kiekendief man zag passeren, komend van ver en op weg naar een onbekende bestemming, twijfelt tussen spook- en droomvogel. Of was die overslanke, door het trillende licht bovendien nog vervormde schim alleen maar een hallucinatie? Binnen afzienbare tijd in ieder geval. Want met zijn onvergelijkbare fraaie vorm en tint, sierlijke vlucht en zijn hechte verbondenheid aan zomer, warmte en ruimte, staat de grauwe kiekendief op het punt als broedvogel uit ons land te verdwijnen. […] Mocht de grauwe kiekendief nog een laatste kans bij ons willen wagen, dan zullen we bijzonder zuinig op ze moeten zijn. Al was het alleen maar omdat een in de zomerzon jagende grauwe kiekendief een van de meest oogstrelende taferelen is die het Nederlandse landschap ons te bieden heeft.

Vrijwel niemand durfde nog te hopen op het behoud van deze 'droomvogel'. De vooruitzichten waren simpelweg zwart als de nacht. Maar de vondst van dat nest in 1990 in de Carel Coenraadpolder – het eerste nest dat in een akker werd vastgesteld en beschermd – had iets in gang gezet. Een beweging die begon met één man en één nest en die in de 28 jaar daarna gaandeweg, met vallen en opstaan, met strijd en volhouden, uitgroeide tot een professionele stichting met een groot internationaal werkveld én – iets wat niemand voor mogelijk had gehouden – een vruchtbare broedpopulatie grauwe kiekendieven in Nederland, met als bolwerk Oost-Groningen. In de loop der jaren zijn de aantallen in grote lijn gestegen, met een record in 2011 van 64 broedparen. Met hierbij de kanttekening dat het aantal broedparen nog niks zegt over het aantal jongen of de gezondheid van de jongen. Een jaar met 46 broedparen (zoals 2018) kan, maar hoeft niet, meer en sterkere jongen op te leveren dan een jaar met 64 paartjes.

Bescherming van de nesten door de Werkgroep Grauwe Kiekendief, in nauwe samenhang met boeren, vrijwilligers, wetenschappers en provincie is onontbeerlijk gebleken. Zou de Werkgroep vanaf nu het werk neerleggen en denken 'de natuur redt zichzelf maar', dan verdwijnt de grauwe kiekendief alsnog binnen afzienbare tijd uit ons land.

Vraag aan Ben Koks waarom wij mensen nog zoveel moeite moeten doen voor een soort die zichzelf niet kan redden, dan luidt het antwoord:

"Deze vogels zijn genoodzaakt hun toevlucht te zoeken tot de akkers, omdat hun oorspronkelijke natuurlijke broedgebieden als heide, duinen en venen in ons land niet meer geschikt genoeg zijn, door menselijk toedoen. Dus is het onze morele plicht om ze te beschermen. De Nachtwacht steek je toch ook niet in de fik?"

Naast deze 'morele verplichting' is er ook een wettelijke verplichting. De grauwe kiekendief is een beschermde soort op grond van de Europese Vogelrichtlijn annex 1 (strengst beschermde status) en de Habitatrichtlijn. Daarnaast is er de Nederlandse wetgeving, de Wet natuurbescherming, die sinds 1 januari 2017 van kracht is. Met deze wet zijn Flora- en Faunawet, Natuurbeschermingswet 1998 en Boswet komen te vervallen. Qua vogels sluit de nieuwe wet nauw aan bij de Vogelrichtlijn. Zo geldt er een algemeen verbod op het opzettelijk doden van vogels en het vernielen van hun nesten, rustplaatsen en eieren. Verder bevat de wet een algemene zorgplicht. Die houdt het volgende in: als je weet, of kan vermoeden, dat je handelen nadelige gevolgen heeft voor flora of fauna, ben je verplicht om de handelingen achterwege te laten óf maatregelen te treffen om de gevolgen te voorkomen. In het geval van de grauwe kiekendief betekent dit: zodra een nest is ontdekt, geldt een verplichting dit te beschermen.

Nieuw in deze wet is dat de provincies aan de lat staan voor het nemen van de nodige maatregelen voor de actieve bescherming, instandhouding en het herstel van vogels en hun leefgebieden. Een van de juristen van Vogelbescherming Nederland licht toe: "De wet geeft daarbij de provincies de nodige ruimte om te bepalen welke instrumenten zij voor deze actieve bescherming hanteren. Dat kan via agrarisch natuurbeheer of met andere maatregelen, zolang dit maar resultaten oplevert."

Hierin schuilt een potentieel gevaar voor een akkerbroeder als de kiekendief, een vogel die in een wereld vol tegenstrijdige belangen broedt. Nu is alle kiekendiefbescherming in Nederland nog in handen van Werkgroep Grauwe Kiekendief. Al bijna 30 jaar. En na het lezen van dit boek weet iedereen wat daar allemaal bij komt kijken. Na het lezen van het hoofdstuk Yin en yang is ook duidelijk hoe bepalend bijvoorbeeld de 'politieke kleur' van een gedeputeerde kan zijn bij het uitvoeren van het natuurbeleid. In het hoofdstuk Boer Peter Harry staat hoe een agrarisch collectief kan omgaan met het akkerrandenbeleid. Je houdt je hart vast als straks ieder collectief 'zomaar' kiekendieven zou mogen gaan beschermen, in opdracht van de provincie. Hopelijk komt het niet zover.